

Mary Jean Bowman, Åsa Sohlman och Bengt- Christer Ysander: Three essays in the economics of education.

Liber Utbildningsförlaget, Stockholm 1978

Sedan andra världskriget har det svenska utbildningsväsendet genomgått mycket stora, såväl kvantitativa som kvalitativa förändringar. Genomförandet av grundskolan och den kraftiga expansionen av den högre utbildningen är ett par exempel på dessa. Till denna utveckling har knutits stora förhoppningar.

Efter 1960-talets utbildningsoptimism har dock följt några år av baksmälla. Förhoppningarna synes ha kommit på skam, delvis beroende på att de ursprungliga förväntningarna var orealistiska, bl a vad gäller den takt i vilken förändringar i utbildningssystemet påverkar ekonomi och samhälle. Det tar ex flera decennier innan de utbildningsmässiga klyftorna mellan olika generationer påverkas i någon väsentlig grad.

Inom den nationalekonomiska vetenskapen har det ökade intresset för analysen av utbildningens samhällsekonomiska

verkningsfält, utbildningsekonomi. Den dominerande teoretiska traditionen inom detta forskningsfält har sedan slutet av 1950-talet utgjorts av den sk humankapitalskolan. Tanken på utbildning som en investering i individer har emellertid sedan början av 1970-talet kompletterats med ett alternativt synsätt, där utbildningssystemet i stället ses som sorteringsanstalt, vars uppgift är att avslöja och etikettera de produktiva kapaciteter individen redan *före* utbildningen har och som värderas på arbetsmarknaden.

Ekonomernas utvärdering av investerings- och sorteringshypoteserna har hittills inte gett något definitivt resultat. Delvis har detta att göra med oklarheter om, eller snarare alternativa tolkningar av sorteringshypotesens mer exakta innebörd. Medan investeringshypotesen

ger klara implikationer i form av inkomstprofiler, som kan prövas mot empiriskt material, så saknas i stort sett denna möjlighet vad gäller sorteringshypotesen.

Sorterings- och investeringshypotesernas rimlighet vid tolkningen av den svenska utvecklingen är en av de många frågor som behandlas i den volym om tre uppsatser, som har blivit resultatet av ett UHÄ-finansierat projekt om den högre utbildningen. Bokens titel är "Learning and Earning. Three essays in the economics of education", och författare är den amerikanska ekonomen Mary Jean Bowman och de båda svenska ekonomerna Åsa Sohlman och Bengt-Christer Ysander. Redan från början skall det sägas att detta är en spännande och intressväckande bok, som borde läsas av både ekonomer och politiker. Alla tre författarna har en öppen och prövande attityd till ämnesområdet, som är väl motiverad av det osäkra teoretiska och empiriska läget. En sådan attityd är dessutom eftersträvsvärd, då forskningsområdet till sin karaktär är sådant att det svårigen låter sig analyseras genom bidrag från enbart *en* samhällsvetenskaplig disciplin.

Mängden av frågeställningar och den omfattande empiriska redovisningen omöjliggör en detaljerad värdering. I stället begränsar jag mig i huvudsak till att kort karaktärisera de olika bidragen.

Redan i rubriken till Bowmans inledande uppsats "Choices by and for people" anges huvudtemat för hennes framställning, en normativ diskussion kring för- och nackdelar med ett decentraliserat resp centraliserat beslutsfattande i utbildningssystemet. Ett centralt begrepp i denna diskussion är 'kongruensen' eller överensstämmelsen mellan utbildning och samhället i övrigt. Bowman hävdar att detta begrepp primärt måste tolkas dynamiskt, där den centrala frågan blir utbildningssystemets förmåga att, dels reagera på teknologiska förändringar och osäkerhet, dels bidra till den teknologiska förändringen. Hon är starkt kritisk mot det enligt hennes mening starkt förmyndaraktiga tänkande som präglat ut-

bildningsplaneringen i många västeuropeiska länder. Kritiken grundas på såväl empiriska observationer som normativa argument.

Planeringen har utgått från den felaktiga föreställningen att det existerar ett entydigt orsakssamband från ett lands utvecklingsnivå till individernas fördelning på olika utbildningar, alltså att en viss utvecklingsnivå "kräver" en viss utbildningsammansättning. Det visar sig i själva verket att länder på samma utvecklingsnivå uppvisar olika utbildningsammansättning. Men Bowman vänder sig också mot tanken att orsakssambandet skulle vara enkelriktat och betonar i stället att det är frågan om en dubbelriktad process, där utbildade individer bidrar till den ekonomiska tillväxten samtidigt som en högre nationalinkomst leder till en förändring i efterfrågan på utbildad arbetskraft.

Mot "manpower-planning"-tänkarnas mekaniska kongruensbegrepp ställer hon sitt eget, vars positiva innehåll hon emellertid själv erkänner svårigheten att ange. Hon ger i stället en rad exempel på vad som är förenligt och oförenligt med kongruens. Genomgående bygger hennes exemplifieringar på en föreställning att kongruensen bäst gynnas genom att man använder sig av prisincitament och hon avvisar också spärrar och prisregleringar (ex minimilöner). Flexibiliteten, anpassningen till förändringar, går smidigare om individen fritt får välja sin utbildning, givet förväntningar om framtida löner och verkliga kostnader för de olika alternativen.

Man kan möjligen av detta dra slutsatsen att Bowman är en liberal laissez-faire-ekonom av traditionellt slag. Så är emellertid inte fallet. Visserligen trycker hon hårt på det önskvärda i individens fria val, både för individen själv och för samhället som helhet. Men hon väcker själv den oundvikliga frågan om den ojämna fördelningen av de resurser som *betingar* individens val av utbildning och hur olika institutioner i samhället förstärker och försvagar denna ojämlikhet.

Ojämlikheten är ju inte primärt av pekuniär art – efter studiefinansieringsre-

formerna — utan gäller snarast skillnader i attityder, aspirationsnivåer och tillgång till information (mer eller mindre starkt betingade av social bakgrund). När stora sådana skillnader föreligger i ett samhälle med starkt egalitära ambitioner bör enligt min mening argumenten för decentralisering ses över i väsentliga avseenden.

Åsa Sohlmans uppsats är till skillnad från de övriga bidragen starkt empiriskt inriktad. Vad Sohlman gör i deskriptivt avseende är att relatera det svenska utbildningsväsendets utveckling till utvecklingen på arbetsmarknaden. Men därutöver söker hon förklara och tolka de konstaterade sambanden mellan utbildning och arbetsmarknad. Detta är ett mycket ambitiöst projekt, men författaren är också väl medveten om svårigheterna att erhålla några definitiva resultat. För det första är dataläget ofta otillfredsställande — Sohlman har inte själv tagit fram några nya data — speciellt vad gäller data som skulle möjliggöra studier av utvecklingsförlopp. För det andra är teoriläget sådant att det är svårt att finna tillfredsställande tolkningar.

Den breda ansatsen gör att studien närmast kan karakteriseras som explorativ, dvs. syftet är mer att generera hypoteser för fortsatt forskning och mindre att åstadkomma rigorösa prövningar av teoretiskt härledda samband. Men inom ramen för detta syfte diskuteras på ett förtjänstfullt sätt det rikhaltiga empiriska materialet, som gör att uppsatsen är en självklar utgångspunkt för fortsatt forskning.

I ett avslutande avsnitt söker Sohlman tolka de utvecklingstendenser hon redovisat tidigare. Detta sker i två delavsnitt, där i det första arbetsmarknadens funktionsätt diskuteras. Frågeställningen gäller här om de olika delarbetsmarknaderna för olika utbildningskategorier kännetecknas av flexibilitet i lönerna på så sätt att individer med samma karaktäristika tenderar att erhålla samma ersättning för sitt arbete. Eller är det så att arbetsmarknaden kännetecknas av vad Sohlman kallar segmentering, dvs att det existerar bestående skillnader i löner

mellan individer med samma karaktäristika? Att fastställa detta empiriskt är givetvis svårt. Men Sohlman ger i alla fall flera indikationer på att anpassningen går långsamt och att vi under långa tider har haft bestående ojämvikter. Frågan är då hur detta förhållande skall förklaras. Sohlman pekar för det första på faktorer i själva utbildningssystemet, bl a spärrar, men också på den låga rekryteringen från vissa socialgrupper, som kan ha hämmat utbildningsexpansionen. Den sista förklaringen har knappast att göra med faktorer i själva utbildningssystemet, utan bör primärt relateras till förhållanden utanför dessa. För det andra kan faktorer på arbetsmarknaden ha spelat en roll, där Sohlman bl a framhåller förekomsten av tämligen stabila befattningshierarkier och tendenser till sk intern arbetsmarknader inom företagen.

I det andra tolkningsavsnittet diskuterar författaren utbildningens roll och söker där relatera den empiriska bilden till de sorterings- och investeringshypoteser som jag inledningsvis berörde. Tendenserna till segmentering på arbetsmarknaden, och specialisering och diversifiering inom utbildningssystemet talar enligt Sohlman för att vi fått ett större inslag av sortering genom utbildning.

Denna slutsats kringgärdas emellertid av många reservationer och Sohlman pekar här på behovet av bl a mikrostudier. Detta är en viktig poäng, ty om det är så att den avgörande skillnaden mellan de båda hypoteserna gäller huruvida utbildningen producerar eller avslöjar de egenskaper som arbetsgivarna värderar, så ger inte en konfrontation med arbetsmarknadsdata något svar. Här fordras i stället klassrums- och företagsstudier, som kan ge kunskap om vad som händer med människor i skolan och i företagen. Först då kan man ex få klarhet i vad det högst oklara begreppet 'on-the-job training' egentligen representerar.

I bokens avslutande uppsats diskuterar och kritiserar Bengt-Christer Ysander en fundamental byggsten i humankapitalskolans analys, nämligen antagandet om homogenitet hos humankapitalet. Detta innebär att individerna som produ-

center betraktas som kvalitativt identiska och de skiljer sig åt endast i fråga om mängden humankapital de är utrustade med.

Ysander ägnar huvuddelen av sin uppsats åt en genomgång av hur detta antagande begränsar humankapitalteoriens användbarhet. Det är svårt att inom ramen för en recension ge en rättvisande bild av hans kritiska synpunkter. Men de gäller bla *förklaringsvärdet* hos teorin vid analysen av teknologiska förändringar i och genom utbildning. Ysander driver övertygande tesen att förklaringsvärdet är lågt vid denna typ av frågeställning. Detta är en allvarlig begränsning – som bla har att göra med oklarheten hos begreppet 'on-the-job-training'. Det bör emellertid påpekas, som Ysander för övrigt själv gör, att kritiken inte innebär någon nedvärdering av det viktiga empiriska arbetet – utifrån andra frågeställningar – som har utförts av humankapitalskolans företrädare.

Formuleringen av en tillfredsställande utbildningsteori förutsätter kunskap om vilka färdigheter och attityder som olika typer av producerande organisationer kräver. Det är uppenbart att här måste ekonomerna avvakta och tillvarata bidrag från pedagoger, psykologer och so-

ciologer. Ysander söker emellertid i väntan på denna kunskapsintegration lansera ett sätt att strukturera problemet. Hans ansats bygger på ett arbete av ekonomerna Radner och Marshall, "Economic Theory of Teams", som bla kan användas för att härleda optimala beslutsregler för olika slag av organisationer. Hans tanke är att man också på något sätt skulle kunna härleda olika organisationstypers krav på olika intellektuella kapaciteter hos producenterna. Att arbeta med den typen av analogiresonemang verkar diskutabelt, men den allvarligaste invändningen mot ansatsen, även enligt Ysander, är att man inte kommer åt de kreativa aspekterna på förändring genom formell och icke-formell utbildning.

Sammanfattningsvis vill jag hänvisa till mitt inledande omdöme om boken, att den behandlar många väsentliga frågor med en prövande och öppen hållning. Eftersom det empiriska och teoretiska läget är oklart, innebär detta samtidigt att bokens styrka mer ligger i de kritiska avsnitten och mindre på det konstruktiva planet.

Fil kand *Anders Kristoffersson*
Uppsala universitet